

Оригинални научни рад

Срђан Ж. СЛОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

ФУКООВ КОНЦЕПТ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЗНАЊА И МОЋИ**

Апстракт: Своју концепцију постмодернизма и кључних концепата знања и моћи Фуко је развио на основу своје критике модернизма/просветитељства. Концепт односа између моћи и знања тумачи антибејконски: док је за Бејкона знање било моћ ради овладавања природом, за Фукоа су ове категорије компатибилне јер „моћ креира облике знања“. Фуко одбија једначину односа између разума, еманципације и прогреса. Модерни облици моћи и знања везани су за нови облик доминације. Уместо истине као објективне категорије, Фуко повезује знање и моћ укоренење у специфичним институцијама (болнице, затвори, школе). Моћ се спроводи кроз надзор и кажњавање.

Фукоова концепција постмодернизма је подложна критици, где се посебно истакао Хабермас. Постмодернизам је пројекат који одбија себе, разум и консензус. Критикује постмодернисте јер се залажу за дисконтинуитет, па, стога, модернизам не треба напустити већ употпунити.

Кључне речи: Фуко, Хабермас, моћ, знање, постмодернизам, просветитељство, критика.

Фуко је дао свеобухватну критику модерне. У својим делима следи Ницеа и његово негирање просветитељске идеологије о историјском напретку. Човечанство се не налази у фази напретка све док не досегне универзални реципроцитет, када владавина закона замењује ратно стање. Постмодерна теорија одбија модерну једначину разума и слободе, просветитељске рационалности и доминације ума, а услед појачане улоге медија долази до прикривања реалности. Једно од првих питања које Фуко обрађује јесте и питање државе. Држава ће бити и предмет његове анализе односа између моћи и знања, али не у оном смислу у коме га је сматрао Френсис Бејкон (знање је моћ), већ да је знање нераскидиво повезано са моћи. Поседовање знања

* виши научни сарадник, drsrjdjans@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

о природним законима наводи нас на то да њима овладавамо. За Фукоа, моћ креира облик знања. Држава је облик политичке рационалности од античког периода до појаве модерне.

Постоје три облика политичке рационалности: Први облик се развија у периоду од Аристотела до Аквинског. Таква рационалност заокупљена је идејом праведности и добробити грађанина. Аквински је био заокупљен поретком врлине укорене у онтолошкој визији света. Умеће се надахњивало божанским управљањем природом. Други облик је везан за ренесансу и учење Макијавелија. Макијавели се јавља у улози саветника владара – како да створи, одбрани и промени одређени облик владавине. Моћ владара је у вези са типом државе којом управља. Слобода и врлина грађанина нису више највиши циљ, већ увећање и учвршћење владареве моћи што је, уистину, једно крајње реалистичко гледиште. Трећи облик је везан за теорију државног разлога. Фуко теоретичаре овог периода тумачи атипично: они су установили одређени број техника за дисциплинирање чланова заједнице. Ришеље је ту ишао корак испред свог времена и зарад успеха државе жртвовао је принципе своје католичке вере, како би помогао протестантима у Немачкој. Дакле, добробит државе је била испред свега (Словић 2017: 218).

Моћ се не посматра као неутрална и објективна категорија (позитивисти), нити као еманципаторска (Маркс), већ је иманентна знању. Циркуларни однос између моћи и знања је укоренен у његовој генеалогiji. Сви мислиоци, према Фукоу, треба да се пробуде из хуманистичког дремежа и скрајну све конкретне облике антрополошких предрасуда заснованих на разуму. Модерни политички филозофи су сматрали да је моћ имала своју суштину. За неке је то био суверенитет, а за неке монопол легитимне употребе силе. Хобс је био поборник првог схватања, а Вебер другог. Фуко се не задовољава овим традиционалним објашњењима и иде даље. Сматра да постоје више моћи од државне. Постоји корпоративна моћ (крупни капитал), родна моћ (патријархат) и друге. Овде се Фуко приближава Ароновој мултидисциплинарности остваривања спољнополитичких циљева субјеката међународних односа (државе). Као што има више моћи, има и више циљева. То није моћ ради моћи, већ услов постизања других (безбедност, освајање простора, становништва и богаћење ресурсима). Пошто моћ нема само један облик испољавања, оно чега се Фуко се плашио јесте њено лукавство; њени основни облици деловања се мењају као одговор на наше напоре да се ослободимо њених стега.

Уколико се базирамо на последњи облик политичке рационалности, онда долазимо до закључка да се моћ суверена у последњих 200 година суочила са новим облицима моћи. То су: дисциплинарна моћ, која се састоји у могућности тренинга људског тела и биополитичка моћ. Биополитичка моћ је предмет Фукових расправа у његовом делу *The History of Sexuality*, а дисциплинарна

моћ је анализирана у његовом делу *The Discipline and Punish*. Ова класификација би могла да потпадне под тзв. *меку моћ* (*soft power*). Овде се не ради о моћи оличеној у броју становника, величини територије или квалитету ресурса, већ о тзв. невидљивим параметрима моћи. Они се врше кроз „мрежолуку организацију“, док се појединац налази између њених нити. Таква моћ не обухвата све могуће врсте моћи, али долази одасвуда.

Везано за дисциплинарну моћ, која се остварује кроз надзор и кажњавање, треба истаћи да је Фуко испитивао развој знања о делинквенцији и научних исказа, као и њима одговарајућих правних формула и казних техника. Све то уоквирује у одређени друштвени простор (Foucault 1975: 30). Моћ не борави ни у каквим апстрактним терминима попут поменуте суверености, колективној представи или емпиријској стварности (влада, друштвене класе). Она је, једном речју, крвоток стварности. То се најбоље може видети на примеру моћи кажњавања. Основни циљ је изазивање страха. Уколико суди монах или неки од његових опуномоћеника, њихов основни циљ је изазивање страха или респекта наспрам персонализације моћи (Kalanj 1993: 78). Као главни елемент краљевске владавине појављује се насиље, док се настанком теорија друштвеног уговора (Лок, Хобс, Монтескје, Спиноза и Русо), та окрутност смањује. Овде друштво стиче право да осуди злочин и одмери кривицу. Примерена је она казна која одвлачи од злочина и оставља поуку – она је корисна и делотворна. Није довољно само казнити већ поправити и излечити.

Фуко је врло често називан „философом смрти човека“, модерним учеником Ничеа. Његова различита историјска истраживања чинили су га различитим од типично неисторијског Дериде. У приказивању човека нагласак ставља на оно што се предочава и што се на видело износи као објекат, као пуки проналазак модерне науке. У својим истраживањима успео је да докаже да је човек производ владајућег поретка.

Основни циљ Фукоовог рада јесте анализа феномена моћи. Путем креирања историје Фуко је желео да од човека направи субјекат. Један од начина да се ово направи јесте објективизација. Постоје три облика објективизације: 1) објективизација говорног субјекта у филологији и лингвистици, 2) објективизација продуктивног субјекта који дела и 3) објективизација чињенице да је субјекат жив у својој природној историји (Foucault 1982: 777).

Тежња да се од човека направи субјекат је у гро-плану Фукоових истраживања, јер онда када људско биће буде укључено у односе производње, оно улази у сложене односе моћи. Фуко, са ствоје стране, не спада у реалистичке интерпретаторе моћи, већ ову категорију тумачи са аспекта легализма.

Као и сам политички систем, и моћ има тенденцију изопачивања: то су тзв. патолошке форме моћи оличене у фашизму и стаљинизму. Оно што Фуко посебно запажа јесте да ове форме нису оригиналне, већ да су се за

њихову употребу користили постојеће облици развијени у другим друштвима. Да би се пренебрегли овакви патолошки видови моћи у друштву, неопходно је успоставити „нову економију односа моћи“ (Foucault 1982: 779). Фуко се залаже за превагу економије над политиком, јер уколико се у први план стави политика, онда би се овакви видови моћи схватили као природно стање у коме влада „рат сваког против свакога“. Можда би се вид решења налазио у Кантовој филозофији, која спречава разум да иде изван граница датих у искуству. Филозофија би овде помогла економији и политици, јер би указивала на могућност надгледања употребе силе и моћи од стране државе. Прекомерна улога моћи и њена употреба се супротстављају рационализацији. Чак је и појединац један од облика моћи. Моћ, уколико се схвати више политички, а мање економски и филозофски, може утицати и на производњу истине. За разлику од модерниста, који су веровали у прогрес, Фуко сматра да је прогрес илузоран, а да знање није место где се развија слобода. Свако друштво има свој дискурс истине, а тај дискурс не претпоставља ништа друго него неке нове друштвене односе моћи. Сваки однос моћи замењује једно искуство реалности другим. Фуко однос између моћи и знања сматра епистемолошким и знање доводи у везу са друштвеним околностима. Као и сваки други постмодернист, не верује у могућност истине знања, већ указује на његов прагматични ефекат. За разлику од других постмодерниста, Фуко врши антропоморфизацију моћи – сматра да нико не може да је избегне. Сви смо ми уплетени у мрежу односа моћи. Основна функција моћи јесте друштвена контрола.

Ове уводне напомене о Фукоу јасно говоре да је он помало атипични представник постмодернизма, јер се мало постмодерниста бавило историјом. У својим културним студијама Фуко је представио материјалистичку алтернативу ахисторицизму. Под рубриком „археологија“ и „генеалогичка историја“ успешно је представио своја истраживања из области психијатрије, медицине, хуманистичких наука, сексуалности и друга (Nial 2006: 69). Његово истраживање историје било је истраживање другачијег начина путем кога су, у нашој култури, људска бића направљена субјектима (Foucault 1984: 7). У овом случају се разликује и историјски метод, јер то није исти метод као код позитивиста и рационалиста. У њему долази до растакања појединачних догађаја. Субјекат се не види онако како је створен, већ како је дат у облику „човека“ или хуманости: ради се о људском субјекту.

Фуко се наставља на традиционални метанаратив стављајући човека у средиште знања. Знање које је човек стекао постаје подлога историјског искуства. Ширећи своје знање, човек потврђује своје литерарне и политичке подухвате, тако да бежи из незнања, предрасуда и потчињености. Овим се Фуко директно супротставља француским материјалистима, који своју категорију знања и незнања нису извели до краја, већ су само констатовали повезаност

између незнања и начела здравог разума. Знање је, за Фукоа, услов прогресивног кретања ка цивилизацијском нивоу. Он даје једну ретроспективу где човек схвата да је већ узео цивилизацијски образац, а да тога није свестан. Ток људске историје није ништа друго него реализација онога што је нама већ иманентно. Сви смо ми прородна бића. Фуко констатује да су људска слобода и једнакост дошле до своје завршне фазе оличне у либералној демократији. За Фукујаму је ово крај историје (Словић 2014: 331–346). Људска природа је та која даје тон историјском значењу и историјском истраживању и смешта их у оквиру антропологије. И онда када је људски субјект смештен изван токова историје, он остаје перманентно у њој. У овом сегменту се Фуко разликује и од марксиста, јер човека не сматра креатором историје већ њеним производом, па је у том циљу истакао да је човек је откриће модерног доба.

Оног тренутка када људски субјекат није више способан да организује целокупну друштвену делатност, одређене институције се јављају као аутономне, добијају унутрашњу логику развоја. Фуко за пример узима образовање и истиче да је оно способност нашег мишљења, говора, учења и имагинације – постаје предмет посебних педагошких дисциплина. Оно није само предмет фиксних закона, већ одговор на промене идеја и вредности до којих долази у пракси не само у оквиру, већ и изван образовања. Фукоова археолошка и генеалогска истраживања укључују могућност трансформације, дисконтинуитета, разводњавања и раскида, што је потка историје. Традиција и трасирање линија развоја нису срж историје, већ подела, јер трансформација и подела теже изградњи новог (Niall 2006: 71).

Све је подложно промени. У овој реченици се види да постмодернисти од модерниста преузимају питање дијалектике. Такође се и настављају на та питања истичући да права историја, она неметафизичка и неантрополошка јесте „ефективна историја“. Све што је нама блиско налази се у нашем карактеру. Ефективна историја се разликује од традиционалне јер је без константи. У човеку ништа није толико стабилно да би послужило као основа за разумевање других људи (Foucault 1984: 87).

Фукоова ефективна историја је антиоснивачког карактера (anti-foundationalism) и негира сваки покушај постизања извесног и трајног знања о условима људске егзистенције. Фуко из средишта измешта људски субјекат (десубјективизација), негира континуитет и акценат ставља на дисконтинуитет и разводњавање наспрам континуитета. Историји даје примат у односу на есенцију. Овакви ставови Фукоа супротстављају се начелима просветитељског схватања историје, слободе и знања. То да постмодернисти критикују просветитељство није никаква тајна. Фуко само наставља тај тренд истичући да просветитељство није период у интелектуалној историји, није скуп доктрина нити остварење ауторитативног рационализма, већ је

то појава одређеног начина филозофског тумачења човековог односа према садашњости и начин бивствовања. Фуко можда и није толико критиковао просветитељство колико је подржавао став да је просветитељство наставак критике другим средствима. Залажући се за континуитет и дисконтинуитет, нови модел историје би могао бити пронађен у деконструкцији текста, као место где су познато и ново смештени заједно.

Фукоова концепција постмодернизма је подложна критици. У њој је предњачио Хабермас. Његов однос према постмодернизму се тумачи као последица значаја његове теорије модернизма, а према онима који су постмодернизам дефинисали наспрам Хабермасова величања просветитељства. Када је Лиотар у свом главном делу *The Postmodern Condition* дефинисао свој пројекат постмодернизма, он је креирао своје микронаративе (*petit recits*) наспрам онога што је Хабермас назвао „теорија комуникативне радње“ (Liотard 1984: 71). За Лиотара постмодернизам укључује мултиплициране регистре, фразе и језичке игре, док за Хабермаса филозофија треба да одржава критичко-рефлексивни приступ. Независно од свих дистинктних начина приповедања, резоновања или писања, филозофија треба да води рачуна о односима између самих речи (Niall 2016: 81).

Кључ Хабермасовог наставка, а не напуштања традиције просветитељства, лежи у померању од разума као нечег што је својина субјекта или индивидуалног „свог“, ка разуму досегнутом преко теорије комуникативног делања (Niall 2016: 81). Хабермас не дефинише разум као нешто што представља способност или својство, јер да би људско биће делало или желело да нешто уради, треба да постоји свет претпостављеног сврсисходног делања и значења. Хабермас наставља са традицијом феноменологије повезујући је са претпостављеним значењем и другим субјектима.

Постмодернизам је пројекат који одбија себе, разум и консензус. Критикује постмодернисте јер се залажу за дисконтинуитет, па, стога, модернизам не треба напустити већ употпунити. Своје критичке опсервације је истакао у свом делу *The Philosophical Discourse of Modernity*. У својој критици постмодернизма уздиже се на ниво друштва и поменуће „комуникативне радње“. Он директно не напада постмодернизам, већ брани концепт аргументованог разума у међусубјектској комуникацији наспрам авангардистичној стратегији. Стварност постоји само у оквиру преовлађујућег дискурса. Тако и основа друштвености постоји у оквиру датог раздобља које Фуко назива епистемом. Те основе се мењају од једне епистеме до друге. Субјект је обмана коју креира дискурс. Преовлађујући дискурс који ствара своје субјекте наизглед ствара и самог себе.

Фуко је извршио велики утицај у САД. Франсоа Кисе истиче да је „Фуко у САД интелектуалац-пророк, онај чија проза демаскира биомоћ, обезбеђује оружје за нове битке, или најављује queer преокрет, као и онај, на етичкој

равни, чији је окрепљујући „филозофски смех“ једино јемство дистанце од властитих дискурса. У срцу његовог америчког читања, заузимајући централније место него у његовој властитој каријери, експлозивни дует знање-моћ постао је кључ његовог дела, као и основа читавог интелектуалног становишта“ (Kise 2015: 344). Интерпретатори Фукоа су желели да демаскирају и делегитимишу форму моћи која замрачује или маргинализује ову или ону потлачену мађину, супротно Фукоовом генеалошком поступку.

На крају, треба рећи да су Фукоове студије о лудилу, кажњавању, сексуалности и људским навикама, теоретичарима образовања пружиле нове концепте попут дисциплине, проблематизоване нове аналитичке технике попут археологије и генеалогije и аргументе попут моћи и знања, како би субјекат поново добио на значају.

ЛИТЕРАТУРА

- Foucault 1975: Michael Foucault. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Foucault 1982: Michel Foucault. "The Subject and Power". *Critical Inquiry*, vol. 8, No 4. The University of Chicago Press, 777–795.
- Foucault 1984: Michel Foucault. *The Foucault Reader*. Ed. P. Rabinaw. London: Penguin.
- Kalanj 1993: Rade Kalanj. „Мишел Фуко и проблеми моћи“. *Revija za sociologiju* Vol. 24, No 1–2 (1993). Zagreb, 77–85.
- Kise 2015: François Kise. *French Theory – Fouco, Derida, Delez & Co i preobražaj intelektualnog života u SAD*. Paris: Carpos Supplementa Alolographica.
- Liotard 1984: Jean-François Lyotard. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Geoff Bennington (transl). Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Niall 2016: Lucy Niall. *Dictionary of Postmodernism*. Seam Lucy-Stevenson. Oxford, Malden: Wiley Blackwell.
- Словић 2014: Срђан Словић. „Фукујамин концепт државе, друштва и међународних односа“. *Српска њолијичка мисао* бр. 3, vol. 46. Београд: Институт за политичке студије, 331–346.
- Словић 2017: Срђан Словић. „Вестфалски мир – вододелница нове улоге државе у међународним односима“. *Баштјина* 43 (2017), Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 209–219.

Srđan Ž. SLOVIĆ

FOUCAULT'S CONCEPT OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN
POWER AND KNOWLEDGE

SUMMARY

For Foucault power and knowledge are not seen as independent entities but are inextricable and related to each other – knowledge is always an exercise of power, and power is always a function of knowledge. It is important to say that Foucault understands power/knowledge as productive and constraining as well

Foucault also connects power and discipline. It is the mechanism of power that regulates the thought and behaviour of social actors through subtle means. Modern society is a disciplinary one – power is exercised through disciplinary means in a variety of institutions (prison, schools, hospitals, militaries). Foucault's concept of power and knowledge fits into his critique of the Enlightenment era based on reason and individualism. There is no individual and universal view on the world, and no objective truth.

Foucault's conception of postmodernism is subject to critique, especially by Habermas and Baudrillard. For Habermas, reason is not a capacity or feature. Postmodernism is the project which rejects self, reason and consensus. They favour discontinuity, so that modernism does not have to be abandoned, but completed. Baudrillard, from his point of view, although belongs to postmodernism, criticizes Foucault's conception of power and knowledge and speaks about its disappearance.

Key words: Foucault, Habermas, power, knowledge, postmodernism, enlightenment, critique.